

İSKANDINAV MİSYONERLERİN PERSPEKTİFİNDEN ERMENİLER: KAREN JEPPE VE KVİNDELİGE MISSIONS ARBEJDERE’NİN URFA FAALİYETLERİ*

ARMENIANS FROM THE PERSPECTIVE OF SCANDINAVIAN
MISSIONARIES: KAREN JEPPE AND KVİNDELIGE MISSIONS
ARBEJDERE’S ACTIVITIES IN URFA

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ**

Geliş Tarihi/Received:01.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2025

DEVECİ BOZKUŞ, Yıldız , (2025), "İskandinav Misyonerlerin Perspektifinden Emeniler: Karen Jeppe Ve Kvindelige Missions Arbejdere'nin Urfa Faaliyetleri", Belgî Dergisi, 5.30, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2025/II, ss. 471-497.

Öz

Anadolu toprakları, tarihin erken dönemlerinden itibaren çeşitli amaçlarla seyahat eden gezginlerin uğrak noktalarından biri olmuştur. Başlangıçta bu yolculuklar, ağırlıklı olarak dini ve ticari saiklerle gerçekleştirilmişse de, zamanla seyahatlerin hem amacı hem de niteliği önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönüşüm, farklı motivasyonlara dayanan misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaşmasına ve seyahatlerin ideolojik ve kültürel boyutlar kazanmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi İnkılabı'nın ardından Avrupa devletlerinin hammadde ve pazar arayışlarının artmasıyla birlikte, dünya genelinde yeni sömürge alanları oluşturma çabaları hız kazanmış; misyonerlik ise yalnızca dini bir hizmet değil, aynı zamanda kültürel nüfuz ve diplomatik temsil aracı olarak da değerlendirilmiştir. Böylece misyonerlik faaliyetleri, Avrupalı devletlerin küresel rekabet ortamında etki alanlarını genişletme stratejilerinin bir parçası hâline gelmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Şark Meselesi bağlamında misyonerlik faaliyetleri uluslararası ilişkilerde sıkça karşılaşılan önemli bir meseleye dönüşmüştür. 1915 Olayları bağlamında yapılan çalışmalarda, misyonerlik faaliyetleri genellikle ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük güçlerin etkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak, İskandinav misyonerlerin bu süreçteki rolleri görece sınırlı biçimde incelenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, İskandinav misyonerlerin saha gözlemlerine dayanan raporlarının literatürde yeterince yer bulmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma, literatürde sınırlı şekilde ele alınan Norveç merkezli Kadın Misyoner Çalışanlar Kurumu'nun (Kvindelige Misjons Arbejdere - KMA) kurumsal yapısını ve bu kurumun Ermeni Tehciri süreci ile sonrasındaki faaliyetlerini kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı topraklarında Ermenilerle ilgili çalışmalarda aktif rol oynayan çok sayıda İskandinav misyoner bulunmasına rağmen, araştırmalar büyük ölçüde Amerikan, İngiliz, Fransız ve Alman misyonerlerine odaklanmıştır. Bu bağlamda söz

*Bu çalışma, The British Institute at Ankara (BIAA) ve The Nahrein Network (The Nahrein Network: New Ancient History Research for Education in Iraq and its Neighbours) tarafından sağlanan araştırma bursu kapsamında, ilgili araştırmanın verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. 2022 yılında University of Birmingham'da, söz konusu kurumların katkılarıyla yürütülen bu araştırmaya sağladıkları destek dolayısıyla The British Institute at Ankara ve The Nahrein Network'e teşekkür ederiz.

**Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, tyildizdeveci@gmail.com , (<https://orcid.org/0000-0002-4634-463X>).

konusu çalışma, İskandinav misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetlerinin arkasındaki temel motivasyonları, Türkler ve Müslümanlara dair algılarını ve bu algıların saha faaliyetlerine ve raporlarına nasıl yansıdığını ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *KMA, Misyonerlik, Osmanlı, Ermeni, İskandinav, Urfa.*

Abstract

The lands of Anatolia have been a frequent destination for travelers throughout history, motivated by various purposes. While these journeys were initially undertaken mainly for religious and commercial reasons, over time, both the nature and objectives of travel underwent significant transformation. This shift paved the way for the proliferation of missionary activities driven by diverse motivations and for travels to acquire ideological and cultural dimensions. Following the Industrial Revolution, European states intensified their search for raw materials and new markets, accelerating efforts to establish new colonial domains worldwide. In this context, missionary work came to be seen not only as a religious service but also as a tool of cultural influence and diplomatic representation. Consequently, missionary activities became an integral part of European powers' strategies to expand their spheres of influence within the global arena. By the 19th century, within the framework of the Eastern Question, missionary activities had become a frequently encountered issue in international relations. In studies related to the events of 1915, missionary activities have generally been examined within the context of the influence of major powers such as the United States, Britain, France, and Germany. However, the role of Scandinavian missionaries during this period has been relatively underexplored. Particularly in light of the developments that followed the collapse of the Ottoman Empire after the First World War, it is evident that the field reports and observations of Scandinavian missionaries have not received adequate attention in the existing literature. This study aims to provide a comprehensive analysis of the institutional structure of the Norway-based Women Missionary Workers' Organization (Kvindelige Misjons Arbeidere - KMA), which has been scarcely addressed in academic research, and to examine its activities during and after the Armenian Deportation. Although numerous Scandinavian missionaries were actively involved in efforts related to Armenians within the Ottoman territories, most studies have focused on American, British, French, and German missionaries. In this regard, the present study seeks to contribute to the literature by revealing the underlying motivations of Scandinavian missionary activities in Anatolia, their perceptions of Turks and Muslims, and how these perceptions were reflected in their fieldwork and written reports.

Keywords: *KMA, Missionary, Ottoman, Armenian, Scandinavian, Urfa.*

Giriş

Tarihî kaynaklar incelendiğinde, Anadolu'ya erken dönemlerden itibaren farklı amaçlarla seyahat eden gezginlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu gezginlerin seyahat nedenleri arasında ticari, ekonomik, askerî ve stratejik amaçların yanı sıra dinî motivasyonlar da önemli bir yer tutmaktadır. Misyonerlik faaliyetlerinin ilk aşamada görünürdeki temel amacı dinî olmasına rağmen, misyonerlerin ifadelerine göre bu faaliyetler, “dinsiz” dünyayı Hristiyanlaştırarak yeryüzünde güçlü bir Hristiyan topluluğu oluşturma idealine hizmet etmiştir. Türkler ise Orta Çağ'da Hristiyan misyonerlerle ilk kez karşılaşmışlardır.¹ Ancak, misyonerlik faaliyetleri zamanla yalnızca dinî gayelerle sınırlı kalmamış; siyasi, ekonomik, sosyal ve idari pek çok amacı da içermeye başlamıştır. Örneğin Urfalı Mateos'un *Vakayinamesi*, 11. ve 12. yüzyıllarda Batı'nın Doğu'ya yönelik dinî ve kültürel etkilerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda 19. yüzyıl misyonerlik faaliyetleri, Mateos'un eserinde gözlemlenen Batı etkilerinin modern bir uzantısı olarak yorumlanabilir.²

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan itibaren Katolik ve Protestan misyonerler³ tarafından

¹ Türklerin Orta Çağ'da, özellikle 11. yüzyılda Anadolu'da Bizans ve Batı'dan gelen Hristiyan misyonerlerle karşılaştığı kaydedilmiştir. Bu dönemde misyonerlik faaliyetlerinin özellikle Haçlı Seferleri sırasında yoğunlaştığı tahmin edilmektedir. Söz konusu faaliyetler, büyük ölçüde siyasi ve dini çatışmalar bağlamında şekillenmiştir. Misyonerlik çalışmaları daha çok Müslüman Türkler arasında Hristiyanlığı yaymaya yönelik olmuştur. Türkler, bu erken dönem misyonerlik faaliyetlerini dış müdahale aracı ve din değiştirme tehdidi olarak görmüş ve buna karşı direnç göstermiştir. Bu süreç, Türkler arasında dini kimliğin güçlenmesine yol açmış ve misyonerlik faaliyetleri hedeflerine ulaşamamıştır. Thomas Asbridge, *The Crusades: The Authoritative History of the War for the Holy Land*, Ecco Pub., New York, 2010, s.33-316; Hugh Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh University Press, Great Britain, 2001, s.1-68; Sidney H. Griffith, *Christianity and Islam in Historical Perspective: A Christian's View*, Catholic University of America, s.1-34, Erişim Tarihi: 31.05.2025 (<https://www.lectio-divina.org>)

² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1962, s.1-47; İdris Yücel, “Bir misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körlük Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihî Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14, 2011, s.66; Remzi Kılıç, “Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı 19/19 (2006), s.332; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Yayınları, Ankara, 1999, s.7; Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.57-59; Seçil Karal Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.2122; Yıldız Deveci Bozkuş, “Ortadoğu'da Ermeni Diasporası: İran, Lübnan ve Suriye Ermenilerine Dair Tarihi Bir Değerlendirme”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7.3, 2020, s. 1399-1430; Yıldız Deveci Bozkuş, “Anadolu'dan ABD'ye Göç Eden Ermeniler: Gemi Kayıtlarına Dair Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10.2, 2020, s.571-587.

³ Osmanlı Devleti'nde Katolik misyonerlerin ilk faaliyetleri 15. yüzyılın sonlarında başlamıştır. 16. yüzyılın başlarında ise bu faaliyetler giderek hız kazanmıştır. Osmanlı'nın çok dilli ve çok dinli yapısı, özellikle Balkanlar ve Anadolu'daki kültürel çeşitlilik, farklı din ve etnik grupların bir arada yaşamasını kolaylaştırmıştır. Katolik misyonerler, özellikle Cizvitler aracılığıyla, Hristiyan nüfus içinde Katolikliği yaymaya yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Ayrıca Ortodokslar ve Müslümanlar arasında dini etki kurmaya da çalışmışlardır. Bu dönemde Katolik misyonerlerin faaliyetleri özellikle Balkanlar'da (Sırbistan, Bosna, Arnavutluk gibi bölgeler) ve Anadolu'nun Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bazı bölgelerinde belirginleşmiştir. Protestan misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ise 18. yüzyılın sonlarına denk gelir. 19. yüzyılda ise Avrupa'daki Protestan kiliselerinin misyoner hareketleri oldukça yaygınlaşmıştır. Protestan misyonerler özellikle Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin bölgelerinde, Ermeni, Süryani ve diğer Hristiyan azınlıklar arasında çalışmalar yürütmüşlerdir. Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri, Katolik ve Protestan grupların birlikte faaliyet göstermesiyle çeşitlenmiştir. Özellikle Protestan misyonerler, Amerikan ve İngiliz misyoner kuruluşlarıyla iş birliği yaparak eğitim, sağlık ve dini alanlarda aktif olmuşlardır. Bkz: Ayşe Tekdal Fildis, “The American Board's Vision of Protestant Anatolia and Fostering Armenian Nationalism 1810-90”, *Middle Eastern Studies*, 48, no. 5 2012, s.735-47; Karen Barkey, “The Transformation of The Eighteenth Century”, In *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.193-196; Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2001, s. 41-98; Sevil Gözübüyük, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerin Rolü”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5.12, 2018, s.635-654; Serpil Sönmez, “Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik Propandasına Karşı Yürütülen Mücadele”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 2021, s.320-346.

ziyaret edilmiş olsa da 19. yüzyıl, Osmanlı topraklarında eşi görülmemiş bir misyoner akınına şahit olmuştur. Bu yoğunluğun yaşanmasında 18. yüzyılın başlarında İsveç ve Danimarka'nın Osmanlı Devleti'nin Akdeniz şehir ve limanlarında ticari pazar arayışına girmeye başlamış olmasının önemli bir etkisi olmuştur. Bu dönemde güçlü deniz filolarına sahip olan bu İskandinav ülkeleri, Baltık Denizi'ndeki ticaretlerini Akdeniz'e taşımak isterken, Osmanlı Devleti'nin ise Rus Çarları ve Habsburglara karşı müttefik arayışında olması bu ilişkileri geliştirmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Akdeniz ticaretini canlandırma isteği de bu devletlerle yakınlaşmasına neden olmuştur. Böylece 1737'de İsveç, 1756'da Danimarka ile yapılan ticaret antlaşmaları ile taraflar arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Özellikle Danimarka ile 1756 yılında ilk defa resmi olarak başlayan ticari ilişkiler Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar gelişerek devam etmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıldan itibaren; Osmanlı Devleti pazarlarındaki ticarî faaliyetlerde yabancıların daha çok rol oynamasının önünü açan bu tür ticari antlaşmalar zamanla devletin aleyhine işleyerek yerli üretimin büyük oradan ticaret hacminin daralmasına yola açtığı gibi batılı devletlerin Osmanlılar üzerindeki sömürgeci eğilimlerinin artmasına da sebep olmuştur. Bu minvalde misyonerlik faaliyetleri de giderek Osmanlı topraklarında en yaygın faaliyetlerden biri hâline gelmiştir. Bir süre sonra Anadolu'nun en uca köşelerinde dahi son derece modern koşullarda eğitim, meslek edinme, sağlık ve diğer alanlarda hizmet veren kurumların sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu kurumlar, özellikle gayrimüslim ailelerin çocuklarına yönelik eğitim, burs ve destekler sağlayarak misyonerlik faaliyetlerini eğitim kisvesi altında aktif bir şekilde sürdürmüştür. Böylece, dinî ve kültürel etkiler oluşturulmaya çalışılarak misyonerlik faaliyetlerinin kapsamı genişletilmiştir.⁴

Misyonerler 19. yüzyılda Anadolu'nun her yerinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Emperyalist devletler kendi dini yapılarına uygun olarak Osmanlı'da dinî cemaatlerin sahipliğini üstlenmişlerdir. Fransa Katoliklerin, Rusya Ortodoksların; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ise Protestanların hamiliğini yapmıştır. Almanya ise hem Katolikler hem de Protestanlar üzerinde eş zamanlı bir himaye politikası yürütmüştür. Anadolu'da ilk faaliyet gösteren misyonerler, Katolik tarikatlarından Fransiskanlar, Dominikanlar ve Cizvitler olmuştur. Katoliklerin ardından Protestan misyonerler faaliyetlerine başlamışlardır. Protestan misyonerler, Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerini düzenlemek ve merkezden yönetmek amacıyla çeşitli teşkilatlar kurmuşlardır. Böylece ilk sistemli misyonerlik faaliyetleri 1740 yılında başlamıştır. Ardından İngiltere merkezli *Church Missionary Society (CMS)*, *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)* ve *Young Men's Christian Association (YMCA)*, *Young Women's Christian Association (YWCA)*, *Women's Board of Missions (WBM)* gibi birçok teşkilat Anadolu'da aktif faaliyetler gerçekleştirmiştir.⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde, tarihsel bağlamda Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin yalnızca tek bir devlet ya da kuruluşa ait olmadığı;

⁴ İdris Yücel, "Bir misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği", s.66; Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", s.332; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s.7; Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s.57-62; Seçil Karal Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", s.2122; Yıldız Deveci Bozkuş, "Mary Caroline Holmes' un 'Urfa'da Ermeni Yetimhanesi' Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Journal of Turkish Studies*, C.9, S.4, 2014, s.352; Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile İskandinav Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (İsveç ve Danimarka-Norveç)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, C.13, S.35, s. 403-416.

⁵ Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s.66-79; Mehmet Alparslan Küçük, "Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti"nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.50, S.2, 2009, s.154-162; Gülbadi Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s.16-21; Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", s.340.

aksine, farklı ülkelerden gelen misyonierlerin zaman zaman bireysel, zaman zaman ise iş birliğı içerisinde hareket ettikleri görölmektedir.

Amerikan ve İskandinav Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasındaki Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri: 19. Yüzyıldan 1920'lere

Amerikalı misyonierler Yakın Doğu'da daha etkin olabilmek için dini, kültür, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda Osmanlı coğrafyasına nüfuz etmeye çalışmışlardır. Özellikle Osmanlı topraklarında etkili olan Protestan misyonierlerin kaynağı ABCFM teşkilatı olmuştur. Bu teşkilatın dinî amaçlarının yanı sıra siyasî, ekonomik, sosyal ve idarî amaçları da bulunmaktaydı. Yakın Doğu Muavenet Heyeti, 1915 yılında ABD Kongresi kararıyla Amerikan Board ve Presbyterian Board misyonier örgütlerinin üç komitesinin birleştirilmesiyle kurulmuş ve özellikle savaş sonrası Ermenilere yardım etmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Heyetin Kafkasya bölgesindeki çalışmaları, özellikle Erivan merkezli Ermenistan'da yoğunlaşmıştır. Burada göç eden Ermenilerin temel ihtiyaçları olan beslenme, barınma, sağlık, giyim-kuşam, eğitim ve istihdam gibi alanlarda destek sağlamıştır. 1920 civarında bölgede yaklaşık bir milyonluk nüfusun çoğunluğunu Ermeniler oluşturmuş ve açlık gibi büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine bölgede doktor, hemşire, mühendis, öğretmen, yönetici gibi çeşitli meslek gruplarından oluşan personel görevlendirilmiş; örgütün faaliyetleri New York'taki merkezden yönetilmiştir. Yetimhaneler, sağlık hizmetleri ve eğitim faaliyetleri örgütün öncelikli alanları olmuş, özellikle Erivan bölgesinde 2.000 hasta kapasiteli birçok hastane ve 16.000 kişilik yetimhaneler kurulmuştur. Ayrıca çocukların sağlığı ve eğitimi için spor aktiviteleri, el işi ve meslek öğretimi gibi çalışmalar düzenlenmiştir. Bununla birlikte yardım faaliyetlerinde lojistik ve malzeme nakliyesi gibi zorluklar yaşanmış; savaş sonrası demiryolu hatlarının aşırı yüklenmesi bu süreci zorlaştırmıştır. Özetle, Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Kafkasya bölgesinde özellikle Ermeni mültecilere yönelik olarak sağlık, eğitim, barınma ve maddi destek alanlarında kapsamlı bir yardım organizasyonu kurmuş ve yürütmüştür.⁶

Amerikan ve Alman misyonier örgütlerinin Anadolu'da aktif olarak faaliyet gösterdiği bir dönemde, İskandinav misyonierler de sahada görünmeye başlamıştır. 19. yüzyıl sonlarında Ermenilere insani yardım sağlamak ve dini faaliyetler amacıyla Anadolu'ya ilk olarak 1902'de gelen İskandinav misyonierler Norveç merkezli Kvindelige Missions Arbejdere (Kadın Misyoner İşçileri- KMA)⁷ aracılığıyla Doğu Anadolu'nun Muş ve Bitlis bölgelerinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1900'de kurulan KMA'nın öne çıkan misyonierlerinden Bodil Biørn, 1905'te Muş'ta sağlık ve eğitim hizmetleri sunmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ermeni isyanlarının uluslararası kamuoyunda yarattığı etki ABD ve Avrupa'nın yanı sıra İskandinav ülkelerinde de büyük bir ilgi görmüştür. Alman kardeşler

⁶ Gülbadi Alan ve Tekin Aycan, "Kendi Kaynaklarında Yakındağı Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri (1919-1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15, sy. 31, 2021, s. 41-78; Ebru Güher, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Adana ve Çevresinde Kadın ve Kız Çocuklarına Yönelik Faaliyetleri (1919-1922)", *XIX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. III, TTK Yayınları, Ankara, 2022, s.1512.

⁷ Makalede bu bölümden itibaren Danimarka merkezli Protestan kurum olan Kvindelige Missions Arbejdere için KMA kısaltması kullanılacaktır.

ve rahipler Ernst ve Johannes Lohmann,⁸ 1890'ların sonlarında İskandinavya'da bir tur düzenleyerek, bu isyanlara katılanlarla ilgili deneyimlerini kamuoyuna anlatmışlardır.⁹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen İskandinav misyonerler daha ziyade Doğu Anadolu bölgesinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. İskandinav misyonerler, özellikle dini ve sosyal konularla ilgili alanlarda faaliyetlerde bulunarak yerel halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bu bağlamda eğitim, sağlık ve dini alanlardaki eksiklikleri tespit ederek bu alandaki boşlukları doldurmaya çalışmışlardır. Ermenilerin yanı sıra farklı diğer Hristiyan gruplara yönelik olarak da insani yardım ve eğitim faaliyetleri ile öne çıkan İskandinav misyonerler, böylece bölgede siyasi ve toplumsal gelişmeleri de yakından takip etmişlerdir. Bu süreçte Avrupa kamuoyunu bilgilendirme görevini de yerine getiren İskandinav misyonerler aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerini farklı pek çok alana yaymaya başlamışlardır. Osmanlı Devletindeki azınlıklarla ilgili gelişmeleri uluslararası platformlarda dile getirerek bir kamuoyu oluşturma çabası içerisinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti savaş yıllarında Doğu illerindeki İskandinav misyonerlerinin faaliyetlerini diğer misyoner yapılarıyla benzer şekilde sıkı bir biçimde takip etmiştir. İskandinavya'daki basını da yakından takip eden Türk hükümeti, Kopenhag ve diğer Avrupa başkentlerindeki temsilcilerinden bu faaliyetlerle ilgili raporlar alıyordu. Bu nedenle, Danimarka, İsveç ve Norveç'teki KMA dergilerinde yayımlanan Ermeni yardımlarıyla ilgili raporların bazen sansüre tabi tutulduğu da belirtilmiştir. Türkiye içinden misyonerlerin yazdıkları mektupların da sıkı bir askeri sansüre tabi tutulduğu için yazışmaların şifreli bir yöntemle yapıldığı dahi kaydedilmiştir. Misyonerler, görev yaptıkları bölgelerde aynı zamanda savaş yıllarında bölgedeki tüm gelişmeleri farklı bir dil ve üslupla Batıya aktarmada da önemli rol oynamışlardır.¹⁰

İskandinav kadın misyonerler özellikle Anadolu'da eğitim ve sağlık alanlarında sıklıkla ön plana çıkarak kız çocukları için okullar açmış, kadınlara yönelik sağlık hizmetleri sunmuşlardır. Bu faaliyetlerle söz konusu İskandinav kadın misyonerler Ermeni olayları sırasında yetim kalan çocuklara yardım ederek kamuoyunu bilgilendiren raporlar hazırlamışlardır. Kadınların bu süreçte aktif görev yapması İskandinavya'daki misyonerlik anlayışında bir dönüşümün yansıması olan gelişmeler arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti Tehcir kararını aldığı anda Anadolu'da dört İskandinav kadın görev yapmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Sevk ve İskân kararını aldığı dönemde Anadolu'da farklı Protestan örgütlere bağlı olarak dört İskandinav kadın misyoner görev yapıyordu. Bunlardan Norveçli Bodil Biørn ve Anna Jakobsen, Kvindelige Missions Arbejdere ve Det Norske Misjonsselskap adlı Norveçli kadın misyoner birliklerine bağlı olarak Harput'ta görev yapmaktaydı. Danimarkalı Maria Jacobsen, Kvindelige Missions Arbejdere örgütüne adına Harput'ta, İsveçli Alma Johansson ise Alman destekli Deutscher Hülfsbund für christliches Liebeswerk im Orient adlı örgütüne adına Muş'ta söz konusu faaliyetleri devam ettirmekteydi.

⁸ Ernst ve Johannes Lohmann kardeşler, Alman Deutsche Orient-Mission (DOM) örgütüne bağlı misyonerlerdi. DOM, Doğu Anadolu'da Ermenilere dini ve sosyal yardım sağlıyordu. Lohmann kardeşler, 1890'ların sonlarındaki Ermeni isyanlarını İskandinav kamuoyuna anlatmak ve destek toplamak için Norveç, İsveç ve Danimarka'da başkentlerde kamu toplantıları düzenlediler. Pınar Özbek, *Missionaries and Near East Relief Society in The U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923*, Master's Thesis, Middle East Technical University, 2009, s.35-90; Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.71-75.

⁹ Natalia Bermúdez Qvortrup, "The Bodil Biørn Collection and its Community of Records: A Responsibility With the Victims", *Arkivhistorie, Samlingsforvaltning, Nye Perspektiver*, C.27, Oslo, 2021, s.111-137; Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I. Crisis and Reshaping of Vocation", *Social Sciences And Missions*, C.1, S.23, 2010, s.66.

¹⁰ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.81-84.

Bu faaliyetlerle eğitim, sağlık ve yetimhane hizmetleri veren bu kadın misyonerler, aynı zamanda tehcire tanıklık ederek yaşanan gelişmeleri kendi ülkelerine rapor ediyorlardı.

O zamanlar Muş'u da içine alan Bitlis Vilayetinde Alma Johansson ve Bodil Biørn görev yapıyordu. Zira Muş tehcir sırasında Ermenilerle ilgili olayların en yoğun olarak yaşandığı noktalardan biri olarak öne çıkmıştır. Alma Johansson'ın burada görev yapması, yaşanan gelişmelere dair tanıklığını daha da önemli hale getirmiştir. Harput'ta ise Maria Jacobsen dört yıl boyunca tehcir edilen Ermenilere yardım etmişti. Aynı dönemde Karen Jeppe de Urfa'da, Tehcir güzergahının başlıca geçiş noktalarından birinde, tehcir edilen Ermenilere yardım çalışmalarını sürdürmekteydi.¹¹

Ermenilere yönelik KMA'nın Norveç şubesi de Osmanlı'da yardım odaklı çalışmalara öncelik vermişti. KMA'da görev yapan misyonerlerinin çoğu hemşire ya da öğretmen olarak eğitim almış bekar kadınlardan oluşuyordu. Ancak, misyonun evangelizasyon¹² görevi de programlarının bir parçasıydı. Zira kiliseyi manevi olarak ölü kabul ettikleri için Gregoryen Kilisesi'nde dini bir reform çalışması yapmayı da hedefliyorlardı. Öte yandan Protestan misyonerler arasında, *Ermeni yerleşimlerinin, Müslümanlar tarafından işgal edilmiş olmaları nedeniyle* manevi bir çöküş içinde olduklarına da inanılıyordu. Bu nedenle misyonerlere göre Türklerin bu etkisi Ermenileri putperestliğe sürüklemişti. Ermeni Kilisesi, *ritüel ağırlıklı ve biçimsel bir yapı sergilediği gerekçesiyle, misyonerler tarafından içten ve kişisel imandan yoksun olmakla* eleştiriliyordu. Bu nedenle ilk KMA misyonerlerinden olan Christa Hammer, Anadolu'daki Ermeniler için dini bir reform çağrısı yapmış ve *Müslüman işgalini*, Ermenilerin manevi çöküşünün kaynağı olarak ileri sürmüştür. Ermeni Hristiyanlığını yakından tanıyan Karen Jeppe ise, bir Grundtvigyan¹³ olarak, Gregoryan Kilisesi'nin korunması için çalışmıştır. Bu nedenle Jeppe, Urfa'daki Alman Doğu Misyolları yetimhanesinde, Ermeni çocuklarının dini eğitimine yönelik çalışmalarında, bu çocukların dini inançlarını değiştirme konusunda herhangi bir baskı uygulanmasına karşı koymuştur. Jeppe, KMA'dan oldukça farklı olarak, bu birleşik dini yapının korunmasını savunmuştur.¹⁴

Jeppe'ye göre Protestanlık, Ermenileri köksüz ve ulusal olarak bölünmüş bir hale getiriyordu. Julius Richter de 1910 yılında yayımladığı *A History of Protestant Missions in the Near East* (Yakın Doğu'da Protestan Misyollarının Tarihi) kitabında, Jeppe'nin görüşlerini büyük ölçüde paylaşarak, Protestan misyonerlerin Gregoryan Kilisesi ile ilişkilerinin dalgalı bir seyir izlediğini belirtmiştir. Richter'a göre, misyonerler arasındaki

¹¹ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.71-75.

¹² Evangelizasyon, Hristiyan inancının sözlü ve uygulamalı yollarla yayılması sürecidir. Bu süreç sadece bireylerin din değiştirmesini değil, aynı zamanda Hristiyan inanç değerlerinin kültürel, sosyal ve politik yapılara sirayet etmesini de kapsar. Bkz: David J. Bosch, *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*, Maryknoll, NY: Orbis Books, 1991, s.246-280.

¹³ Bir sözcük olarak Grundtvigyan veya Grundtvigyen terimi daha çok 19. yüzyılda yaşamış Danimarkalı düşünür, rahip ve eğitim reformcusu olarak bilinen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig'in fikirlerine dayanan bir düşünsel ve teolojik akım için kullanılır. Bu akım Lutherci geleneğin içinde olmakla birlikte ondan ayrılan önemli yönler de barındırmaktadır. Grundtvig'in şiir ve ilahileri, Hristiyanlığı Danimarka'nın doğası ve günlük yaşamı ile bütünleştirerek, okuyuculara kişisel ve duygusal bir bağ kurma imkânı sağlamıştır. Grundtvig'in kullandığı doğa imgeleri, özellikle Hristiyan bayramlarında Danimarka'nın doğal manzaralarını yansıtarak milli kimliğin oluşumuna da katkıda bulunmuştur. Grundtvig'in çalışmaları ayrıca Danimarka kültürüne özgü bir miras yaratmış ve ulusal marş gibi romantik eserlerle uyumlu bir bütünlük göstermektedir. Bkz: Flemming Lundgreen-Nielsen, "Grundtvig og danskhed." In Dansk Identitetshistorie, vol. III, Copenhagen, 9-187. English summary vol. IV, 1992, 553-54.

¹⁴ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.67.

genel kanı *prozelitizmin*¹⁵ *yapılmaması gerektiği* yönündeydi. Ancak Türkiye’de görev yapan İskandinavlar arasında sadece Jeppe, açık bir şekilde prozelitizm yapmayan yaklaşımla öne çıkan bir isimdi. KMA misyonerleri ise Gregoryan Kilisesi’nin Protestan bir reformla dönüştürülmesini ve “iman eden Ermeniler” yaratılmasını istiyordu. Bir başka İskandinav kadın misyoner olan Alma Johansson, hemşirelik ve ebelik eğitimini, Muş’ta her Perşembe kadınlara yönelik düzenlediği dini toplantılarla birleştirerek Ermeni kadınları arasında bir dini uyanış için çalışıyordu.¹⁶

Kvindelige Missions Arbejdere (KMA): Kuruluşu, Misyonu ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri

Danimarka’nın Ermenilere olan ilgisinin temelini 1894-1896 Osmanlı’daki Ermeni isyanlarına dayandığı anlaşılmaktadır. Zira 1890’ların sonlarından itibaren Osmanlı Ermenilerine dair yazılan raporların Danimarka Misyonerlik faaliyetlerini harekete geçirdiği kaydedilmiştir. Daha sonrasında ise adını 1894’te aynı adı taşıyan İsveçli bir dernekten alan Kvindelige Missions Arbejdere’nin (Kadın Misyoner İşçileri) yani kısa adıyla KMA’nın 1900’lü yıllarda kurulmasıyla birlikte bu örgütün faaliyetleri artık daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti’nde sayıları görece diğer misyoner gruplarına oranla az olsa da Danimarkalı kadın yardım görevlileri faaliyetlerini devam ettiriyordu. Bu kadınlar hem Ermeniler için Alman ve Amerikan yardım projelerinde çalışıyor, hem de 1902’de kurulmuş tamamen Danimarka’ya ait Ermeni çocuklarına yönelik bir yetimhanede görev yapıyorlardı. KMA’nın kuruluşundan itibaren ana ilgi alanı Ermeniler olmuştur. 1901’den itibaren KMA, Osmanlı Devleti’nin Mamuret-ul-Aziz vilayetinde bulunan Elazığ’a misyonerler göndermeye başlamış ve ana faaliyetleri pratik yardım çalışmaları olsa da dini ve etnik milliyetçilik faaliyetleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda arşiv belgelerinde de İsveçli Doktor Sven Hedin’in İstanbul, Irak ve Suriye seyahati sonrasında bazı eserler kaleme aldığı belirtilmiştir. Bu tür eserler İskandinav ülkelerinin Ermeni meselesine yaklaşımı açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin ilişki kurduğu, çeşitli ittifaklara girdiği devletlerden biri olarak da İsveç-Norveç ve Danimarka Krallığı önemli bir konumdadır. Her ne kadar coğrafi olarak birbirlerinden uzak olsalar da, İskandinavya ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin temeli, erken dönemlerden itibaren, özellikle 16. yüzyıldan başlayarak atılmaya başlanmıştır.¹⁷

KMA’nın bölgedeki faaliyetlerinden çok önce Anadolu’da İngiliz ve Amerikan misyoner örgütlerinin aktif bir biçimde faaliyetler yürüttükleri bilinmektedir. Benzer şekilde KMA’nın da burada faaliyete geçmesinde kendinden önceki misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir payı vardır. *Pro Armenia* ve *Friends of Armenia* gibi İngiliz ve Amerikan

¹⁵ Bir kişinin başka bir dine, mezhebe ya da inanç sistemine geçmesi amacıyla yapılan aktif misyonerlik faaliyetleri için kullanılan bu terim genellikle, bu faaliyetlerin agresif, ısrarcı ya da yoğun baskı içeren biçimlerini tanımlamak amacıyla kullanılır. Modern demokratikleşme süreçleri ve insan hakları çerçevesinde dini özgürlüklerin genişlemesiyle birlikte, proselytizm (din değiştirme çabaları) sorunları daha da belirgin hale gelmiştir. Joel A. Nichols, “Mission, Evangelism, and Proselytism in Christianity: Mainline Conceptions as Reflected in Church Documents”, *Emory Int’l L. Rev.* 12, 1998, s.563; John Jr., Witte, “A Primer on the Rights and Wrongs of Proselytism”, *Cumberland Law Review*, 31, 2001, s.619-629.

¹⁶ Inger Marie Okkenhaug, “Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I”, s.68.

¹⁷ Nils Arne Sørensen, “Humanitarianism (Denmark)”, 1914-1918, *International Encyclopedia of the First World War*, ed. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer ve Bill Nasson, Freie Universität Berlin, Berlin, 2018, s.11-19; HR.SYS.2884-42; Evren Küçük, “İskandinavya Çalışmaları Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.61, 2018, s.415-416; Fethullah Uçar, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri 1839-1918*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s.153-158.

örgütlerinden esinlenen ve 1902'de kurulan *De danske Armeniervenner* (Danimarkalı Ermeni Dostları, DED) adlı yapı da burada önemli görevleri yerine getirmekteydi. Bu kuruluş, Danimarka'da bağışlar topluyor ve bölgede zaten faaliyet gösteren Amerikan ve Alman organizasyonlarına fon sağlıyordu. DED aynı zamanda, 1903'te Osmanlı Devleti'ne giden ve Urfa'daki *Deutsche Orient Mission* tarafından işletilen bir çocuk yuvasının lideri olan öğretmen Jeppe'yi de desteklemişti. Danimarkalı yardım görevlileri özellikle 1915'te Ermenilere maddi ve manevi pek çok konuda destek sağlamıştır. Danimarkalı yardım görevlilerinin çoğu, 1916-1918 yılları arasında bölgeden ayrılmış olsa da 1909'dan beri Elazığ'daki Danimarka yetimhanesinin müdürü olan Karen Marie Petersen ve Jacobsen burada kalmaya devam etmişti. 1919'a kadar giderek azalan maddi kaynaklara rağmen bölgedeki faaliyetlerini devam ettirmiş ve daha sonra Danimarka'ya dönmüşlerdir. Ancak Danimarkalılar ülkelerine dönse de Ermenilere yönelik ilgileri devam etmişti. 1921'de Danimarka Kızıl Haçı (DRC), Danimarka'nın yardım katkılarının parasal değerini yaklaşık olarak 57 milyon Danimarka kronu (1921 GSYİH'sinin %0,9'u) olarak tahmin etmiştir. Bu veri Danimarka'nın söz konusu dönemdeki çabalarının dış politika ve ulusal çıkarlarıyla da yakından ilgili olduğunu gösteriyordu. Danimarka'nın uluslararası insani yardım alanındaki söz konusu yatırımları 1920'lerin başlarında, büyük ölçüde azaltılsa da 1921'den itibaren Danimarkalı yardım görevlileri, Ermenilere yardım etmek için bölgeye geri dönmüşlerdir. Bu dönemde *Danimarkalı Ermeni Dostları* adlı derginin Urfa'da görev yapan Jeppe'yi maddi anlamda desteklediği de görülmektedir. Jeppe, Ermenilerle ilgili çalışmalarına Suriye ve Halep merkezli olarak 1935'teki ölümüne kadar devam etmiştir. Böylece KMA kısa bir ara vermiş olsa da Ermenilerle ilgili çalışmalarını yeniden başlatmıştır. 1922'den itibaren Karen Marie Petersen ve Maria Jacobsen yeniden bölgeye dönerek Lübnan'ın Cübeyl kentinde bir çocuk evi kurmuş ve Jacobsen, 1960'a kadar bu kuruluşun müdürü olarak görev yapmıştır.¹⁸

1915 Olayları ile ilgili uluslararası literatüre bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, İskandinav yardım çalışanlarının hayatta kalan Ermenilerin yaşam koşullarını iyileştirme konusunda önemli katkılar sunduklarından sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. 1922 yılında Karen Marie Petersen'in desteğiyle, Danimarka KMA'sı tarafından finanse edilen Lübnan'daki en büyük yetimhane olan "Kuş Yuvası" kurulmuştur. Savaşın önce Jeppe, Alman Doğu Misyonu'nda öğretmen olarak çalışarak yıllarca Ermeniler arasında aktif rol almıştır. 1920'den itibaren seküler bir örgüt olan *Armenien Vennen* (*Ermenistan'ın Dostları*) bünyesinde çalışmaya başlayan Jeppe, Suriye'deki Ermenilerle ilgili faaliyetler konusunda da kritik bir rol üstlenmiştir. 1921 yılına gelindiğinde ise Jeppe'nin *Kaçırılan Ermeni kadın ve çocukların serbest bırakılması için Milletler Cemiyeti'nin oluşturduğu bir komiteye* resmi olarak katıldığı görülmektedir.¹⁹

Danimarkalı Kvindelige Missions Arbejdere (KMA)'nın Anadolu'daki Faaliyetleri

19. yüzyılda Amerikalı kadınlar, Hristiyan misyonerlik hareketinde hem dini hem de toplumsal dönüşümlerde önemli roller üstlenmişlerdir. ABCFM gibi kurumlar bünyesinde faaliyet gösteren kadın misyonerler, özellikle Charlotte White ve Cynthia Farrar gibi öncüler aracılığıyla Hindistan ve Burma gibi bölgelerde eğitim ve sağlık hizmetleri sunmuş; dini ve kültürel engellere rağmen kadın-erkek ilişkilerinde ve yerel toplulukların yaşamında

¹⁸ Nils Arne Sørensen, "Humanitarianism (Denmark)", s.11-19; Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s.66-79.

¹⁹ Inger Marie Okkenhaug, "Religion, relief and humanitarian work among Armenian women refugees in Mandatory Syria, 1927-1934", *Scandinavian Journal of History, Special Issue: Mission, Relief, and Development: Gender and Nordic Missions in Transnational and Humanitarian Settings*, c. 1890-1960, C.40, S.3, 2015, s.434.

kalıcı etkiler yaratmışlardır. Bu bağlamda kadın misyonerlik hareketi, sadece dini bir görev değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel dönüşümlerin de öncüsü olmuştur. Amerika'nın ilk bekar kadın misyonerleri, 19. yüzyılın ilk yarısında, "kadın alanı" ideolojisiyle çelişen toplumsal normlara rağmen, Tanrı önünde herkesin eşit olduğu inancıyla hareket etmiş ve misyonerlik çağrısına yanıt vermişlerdir. Bu kadınlar, kendilerinden beklenen düşük sosyal statü ve koruyucu kısıtlamaları kabul ederek, inandıkları misyonun değerine inanmış ve hayatlarını bu amaç uğruna adeta feda etmişlerdir. Bu bağlamda, erken dönem kadın misyonerler, dini inançlarıyla toplumsal cinsiyet kalıplarını aşarak misyonerlikte önemli roller üstlenmişlerdir.²⁰

Misyonerlerin, gittikleri bölgenin dilini ve kültürünü öğrenmeleri hem kadın hem de erkek tüm misyonerler için adeta bir öncelik ve zorunluluktur. Örneğin, yirmi sekiz yaşında genç bir papaz ve misyoner olarak İstanbul'a gelen Cyrus Hamlin de benzer şekilde bu şehirde yaklaşık 35 yıl yaşamıştır. Hamlin, yerel kültüre o kadar uyum sağlamıştır ki sokakta kendisiyle alay eden çocuklara fes giyerek, sakal ve bıyık bırakarak karşılık vermiştir. Hamlin bir misyoner olarak yalnızca dini alanla sınırlı kalmayıp siyasi ve toplumsal alanlarda da aktif bir rol üstlenmiş bir misyonerdir.²¹

19. yüzyılın sonlarından itibaren misyoner örgütlerinde Kuzey Amerika ve Avrupa'daki tüm Protestan misyon hareketlerinde olduğu gibi kadınlar artık çoğunluğu oluşturuyordu. Osmanlı Devleti'nde misyonerlik hareketlerinde en etkili ve yaygın çalışmalar yürüten kurumlar arasında, 1810'da Boston'da kurulan ve 1820'de Osmanlı'da faaliyete geçen American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerikan Board) öne çıkar. Amerikan Board kadınlara yönelik ilk çalışmalarda misyoner eşleri ve bekâr kadınları görevlendirmiş, ancak bu yöntemle istenilen başarı sağlanamayınca, kadınlar arası faaliyetleri güçlendirmek için Amerikan Board bünyesinde üç ayrı kadın misyoner örgütü kurmuştur. Bu kuruluşlar 1868'de Boston'da Kadın Misyon Cemiyeti (WBM), aynı yıl Chicago'da Dahili Kadınlar Cemiyeti (WBMI) ve 1873'te San Francisco'da Pasifik Kadınlar Misyon Cemiyetidir (WBMP). Bu örgütler, özellikle Osmanlı'daki kız çocuklarının eğitimi için yatılı okullar açarak hem öğrenci hem de öğretmen yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır.²²

İskandinav misyonerler ise Danimarka, Almanya ve İngiltere'deki misyon okullarına gönderilmiş ve eğitimlerini bu uluslararası ortamda almışlardır. Bu süreç, misyonerlerin hem ulusal hem de uluslararası bağlamlarda dini ve sosyal görevlerini yerine getirmelerine olanak sağlamıştır. Bu eğitim aynı zamanda farklı kültürel ve ideolojik etkilerin bir araya gelmesini de sağlamıştır. İskandinavya'daki bağımsız kadın misyon örgütleri sayıca az olsa da finansal, pratik ve ideolojik işbirliğine büyük ölçüde dayanmışlardır. İskandinav misyonerler diğer misyoner örgütleriyle ortak hareket etmiştir. Bunlar arasında Ermenilerle ilgili çalışmalarda Alman Deutsche Hülfsbund für Christliche Liebeswerk im Orient, Deutsche Orient Mission ve Congregational American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) gibi dindar yapılar ilk sırada yer almıştır. İskandinav KMA misyonerleri, üst ve üst-orta sınıflara mensup, büyük ölçüde yüksek eğitimli ve profesyonel kadınlardan oluşmaktaydı. Bu kadınlar, misyon çalışmalarında geleneksel misyon toplumlarının

²⁰ Ann White, "Counting the Cost of Faith: America's Early Female Missionaries", *Church History* 57, no. 1 (March 1988), s.19-30.

²¹ Uygur Kocabaşoğlu, "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis", *Kebikeç*, S.36, 2013, s.86-90.

²² Gülbadi Alan, "Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları", *V. Uluslararası Canik Sempozyumu – Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı* (1-3 Nisan 2016), C.I, Samsun 2016, s.711-751; Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.64.

sunduğundan daha fazla söz hakkı ve etki sahibi olmayı istemekteydiler. Bu bağlamda KMA ve Amerikan Board arasında sıkı bir ilişki bulunuyordu. Özellikle Orta Doğu'da savaş sırasında yasa dışı kurtarma çalışmalarında kritik bir öneme sahip olan uluslararası bir ağ oluştururken iş birliği içinde hareket ediliyordu. Amerikan Board, 1831'den itibaren Osmanlı topraklarında Ermenilerle çalışmaya başladığı için 1900'e gelindiğinde devlet içindeki en büyük, en eski ve en önemli misyon örgütü haline gelmişti.²³

Bu bağlamda kadın misyon örgütü Lutheran Kvinnelige Misjonsarbeidere (KMA) de İskandinavya'da 1894'te İsveç'te kurulmuştu. 1900'de Danimarka ve Finlandiya'da, 1902'de ise Norveç'te faaliyet göstermeye başlayan bu örgüt, ilk etapta "putperest ülkelerdeki" kadınların yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlamıştı. KMA'nın kurucuları, 19. Yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika, İngiltere ve Almanya'da kurulan sayısız kadın misyon örgütlerinden önemli oranda etkilenmişlerdi. Dini bir çağrı ile harekete geçen, eğitilmiş ve bekar kadınlar, profesyonel becerilerini, Protestan misyonu adına Hristiyanlığın küresel ulaşım idealini gerçekleştirmek için kullanmışlardı.²⁴

Kısa adı KMA olan *Female Mission Workers* olarak da bilinen bu yapı Danimarka merkezli Protestan bir kurumdur. Danimarkalı bir misyoner cemiyeti olan KMA, İsveç'teki uluslararası kutsallaştırma hareketinden ve İngiliz Keswick²⁵ konferanslarından esinlenerek 1900 yılında kurulmuştu. KMA aynı zamanda faaliyetlerinin büyük bir bölümünde Anglosakson dünyasında var olan ve tamamen kadınlardan oluşan misyoner örgütlerinin Danimarka'daki tek örneği olarak da öne çıkıyordu. KMA'nın Osmanlı'daki çalışmalarının ise Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1894-96 yıllarında meydana gelen Ermeni olayları sırasında uyguladığı politikalar ve bu sırada yaşananlara bir yanıt olarak 1901'de başladığı kaydedilmiştir. 1907-1919 yılları arasında KMA Ermenistan'a da misyonerler göndermiş ve bazı örgüt üyeleri Ermeni Tehciri sırasında bu sürece tanıklık da ederek konvoydakilere yardımda bulunmuştur.²⁶

KMA yapısının şekillenmesinde Osmanlı Devlet'inde 19. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen gelişmelerin önemli bir payı olmuştur. Danimarka KMA'sı, Hindistan, Kuzey Afrika, Karayipler'deki Danimarka sömürgelerine (1917'den itibaren Virjin Adaları'na) ve Çin'e misyonerler göndermeye başlamıştır. Ancak zamanla yaşanan gelişmelerle birlikte Sovyetler Birliği döneminde dahi KMA misyonunun ilk faaliyet yeri Ermenistan olmuştur. Öyle ki Ermeniler, 1981 yılında bu yapı dağılına kadar KMA'nın içindeki en önemli unsur olmuştur.²⁷

²³ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.70-71.

²⁴ Gülbadi Alan, "Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları", V. Uluslararası Canik Sempozyumu – Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı (1-3 Nisan 2016), C.I, Samsun 2016, s.711-751; Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.64.

²⁵ Söz konusu İngiliz Keswick konferansları, kutsallaştırma hareketini yaymak amacıyla düzenlenen, Hristiyan ruhaniyetinde kişisel dönüşümü ve Tanrı'ya tam bağlılığı teşvik eden uluslararası toplantılardır. KMA'nın bu konferanslardan esinlenmesi, onların ruhaniyet, misyonerlik anlayışı ve kadınların aktif katılımı konusunda benzer çizgide olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bkz: Inger Marie Okkenhaug, "Spiritual Reformation and Engagement with the World: Scandinavian Mission, Humanitarianism, and Armenians in the Ottoman Empire, 1905–1914", *Christian Missions and Humanitarianism in The Middle East, 1850-1950*, Brill, 2020, 90-109.

²⁶ Natalia Bermúdez Qvortrup, "The Bodil Biørn Collection and its Community of Records", s.113; Daniel Henschen ve Peter Lodberg, "Kvindelige Missions Arbejdere", *Danmarks Nationalleksikon*, 2024.

²⁷ Matthias Bjørnlund, "Harput – Misyonerler", Houshamadyan, (Matthias, Harput), 2015, (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 14 Ocak 2025.

Danimarka KMA'sının ilk hedefi *Osmanlı Ermenilerini kendilerini bekleyen tehlikeler hakkında bilinçlendirmek* olmuştur. Bir süre sonra KMA içindeki kadınlar kendilerine ait bir misyon ve yetimhane istemeye başlayınca, Kasım 1902'de, Elâzığ şehrinde *Emaus* isimli bir yetimhane kurmuşlardır. Buradaki Amerikan ve Alman misyonerlerle iyi ilişkiler içinde olan KMA, bir süre sonra buradaki yapıları da kullanmaya başlamıştır. *Emaus* adlı yetimhane aslen bir Danimarka kurumu olmasına rağmen, ara sıra İsveç, Norveç ve Finlandiya'daki KMA şubelerinden de maddi destek aldığı için *İskandinav Yetimhanesi* olarak da adlandırılmıştır. Ayrıca ilk kurucu üyelerinden biri olan Alma Johansson da bir İsveçli olması nedeniyle KMA'nın uluslararası alanda ciddi bir destek almasını da sağlamıştır. Zaten KMA her ne kadar insani yardım çalışmaları, fiziksel yardım gibi amaçlarla bölgede olduğunu belirtse de nihai hedefleri bölgedeki gelişmeleri kayıtlar yoluyla dünya kamuoyuna yansıtmaktı. Bu amaç kendi kaynaklarında net bir biçimde belirtilmiş ve *uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgedeki insani krize çekmeyi amaçladıkları* belirtilmiştir²⁸

KMA kadın misyonerler Örgütü'nün Danimarka, İsveç ve Norveç şubelerinde çalışan Maria Jacobsen, Danimarkalı meslektaş Karen Marie Petersen (d. 1881), İsveçli Alma Johansson (1881-1974) ve Bodil Biørn, aralarında Doğu Misyonu'ndan Karen Jeppe'nin de bulunduğu diğer bazı İskandinav misyonerler Tehcir sürecinde yardım görevlileriyle birlikte bazı gizli kurtarma operasyonlarının bir parçası olarak da görev almışlardır.²⁹

İskandinav kadın misyonerler hemşirelik ve öğretmenlik gibi mesleklerde profesyonel olarak eğitim almış kişiler olarak Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde görünürde dini gerekçelerle görev yapmışlardır. Ermeniler arasında din değiştirme çalışmalarının yanı sıra yardım faaliyetlerinde bulunmuş ve uluslararası kamuoyuna bilgi akışı konusunda da önemli bir rol oynamışlardır. Bu kadınlar, aynı zamanda I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik uyguladığı Tehcir kararının uygulanmasını yasa dışı kurtarma operasyonları ile engellemeye de çalışmıştır. Söz konusu kadın misyonerlerin kariyerleri, yardım çalışmaları ve Osmanlı Devletindeki savaş tanıklarına bakıldığında bu görevlerinin yalnızca profesyonel yaşamlarını etkilemekle kalmadığı aynı zamanda Ermenilerle kurdukları yakınlık nedeniyle özel yaşamlarını da şekillendirdikleri kaydedilmiştir.³⁰

Misyonerlik faaliyetlerine genel olarak bakıldığında, misyonerlerin görev alacakları bölgeye geçmeden önce, o bölgenin dili, tarihi ve kültürü hakkında kapsamlı bilgiler edindikleri de görülmektedir. KMA misyonerleri için de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin, KMA'dan Biørn, savaş sonrası Lübnan ve Suriye'de görev yapan ünlü Danimarkalı meslektaşları Maria Jacobsen ve Karen Jeppe gibi, 1900'lerin başından itibaren Osmanlı'daki Ermenilerle çalışmaya başlamıştır. Ermeni kültürünü ve dilini derinlemesine öğrendikten sonra, Tehcir dönemi boyunca Doğu Anadolu'daki Ermenilerle birlikte yaşamıştır.³¹

1915 Olayları sırasında yaşananlarla ilgili KMA misyonerlerinin kayıtlarına bakıldığında Ermeniler için üç seçeneğin olduğuna işaret edildiği görülür. Ermenilerin çoğunun zorla göç ettirildiği, geride kalanların ise ya büyük miktarda parayla Türk yetkililere rüşvet verdiği

²⁸ Matthias, Harput; S. Myhre Ahlstrand, *Women in the Armenian Genocide*, Danimarka Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danimarka, 2020; Natalia Bermúdez Qvortrup, "The Bodil Biørn Collection and its Community of Records", s.113.

²⁹ Inger Marie Okkenhaug, "Religion, relief and humanitarian work among Armenian women refugees in Mandatory Syria", s.432-435.

³⁰ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.63.

³¹ Inger Marie Okkenhaug, "Religion, relief and humanitarian work among Armenian women refugees in Mandatory Syria", s.434.

ya da saklanmayı başarak hayatta kaldıkları ileri sürülür. Misyonerlere göre üçüncü bir grup ise İslam'a geçmekle kurtuluşu bulmuştur. Bu nedenle bazı bölgelerde Türk yetkililerin, Ermenilerin hayatlarını kurtarması için İslam'a geçişi hemen kabul edilebilir bir seçenek olarak sundukları belirtilir. Özellikle Ermenilere sempati duyan Türklerin İslam'a geçişi destekledikleri kaydedilir. Ancak İslamiyet'e geçişin misyonierler tarafından rahatsızlıkla karşılandığı da belirtilir. Bu yüzden misyonierler "Ermenilerin İslamiyet'e geçiş stratejisinin birçok hayat kurtarabilecek olsa da derin bir şekilde dindar olan misyonierlerin, Hristiyanlıktan İslam'a geçişle din değişikliğini kınadıklarını" kaydetmişlerdir. Bu nedenle özellikle Hristiyan inancını koruyan ve direnç gösteren Ermenilerin Hristiyanlığa göre şehit olarak övüldüğü de dile getirilmiştir.³² Tüm bu girişimler misyonierlerin her ne kadar yardım adı altında olsa da nihai hedeflerinin dini nedenlere dayandığını göstermesi açısından önemlidir. Zaten KMA misyonierlerinin de diğer misyonier yapılarla benzer hedeflerinin olduğu raporları ve anılarında yer alan bilgilerden net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Osmanlı topraklarında İskandinav kadın misyonierlerin çalışmaları zamanla bulundukları bölgelerdeki gelişmeleri uluslararası topluma aktararak yanlı bir kamuoyu oluşturmaya da dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde Ermenilerle ilgili üstlendikleri roller nedeniyle İskandinav kadınları, *Ermenilerin anneleri* olarak da adlandırılmışlardır. Ayrıca, Ermeni çocuklarını evlat edinerek ve genel misyonierlik faaliyetleri aracılığıyla ulusötesi ağlar da kurmuşlardır.³³

Misyonerlerin Ermenilerle temasında bazı temel gayeler olduğu gibi Ermenilerin bu misyonlardan bazı beklentileri vardı. Örneğin Protestan misyonlarla temas eden birçok Ermeni, bu temasları sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanmak amacıyla gerçekleştiriyordu. Ermeni rahipler ve kilise liderleri ise, misyonierleri Ermeni toplumu için bir tehdit olarak görüyorlardı ve Batılı misyonlara, İskandinav kadın misyonierler dahil olmak üzere, zaman zaman güçlü bir muhalefet gösteriyorlardı. Söz konusu muhalefete rağmen, misyon okulları, sağlık klinikleri ve hastaneleri yoğun talep görüyordu. Misyon dergileri, Ermeniler arasında bir Protestan reformuna duyulan ihtiyaca odaklanmıştı. Örneğin, 1914 yılında Norveç KMA dergisinde Biørn'ün kaleme aldığı bir makalede, hemşirelik ve ebelik hizmetlerinin Türkiye'de KMA'nın³⁴ çalışmalarında öncelikli hale getirilmesi gerektiği savunuluyordu. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, yardım çalışmaları diğer tüm faaliyetlerin önüne geçmişti.³⁵

Sınırların Ötesinde Bir Tanıklık: Danimarkalı Misyoner Karen Jeppe'nin Gözünden Ermeniler

Karen Jeppe'nin babası, kendi de çok seyahat etmiş biri olarak kızını Osmanlı topraklarına göndermeyi zor kabul etmiştir. Burada, Türkler hakkında kullanılan bazı ifadeler, o dönemde dahi Avrupa'da Türkler ve Müslümanlar hakkında yaygın olan oryantalist bakış açısını gözler önüne sermektedir. Jeppe'nin babasının, kızını Osmanlı

³² Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.76.

³³ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.65-66.

³⁴ 1915 Olaylarıyla ilgili günümüzde Norveç Ulusal Arşivi'nde Ermenilerle ilgili çok sayıda belge koleksiyonu olduğu bilinmektedir. Bu koleksiyon, fotoğraflar, slaytlar, fotoğraf albümleri, mektuplar, broşürler ve dönemin misyonier gazetesinde yer alan yazılardan oluşmaktadır. Bu koleksiyon aynı zamanda Norveçli Kadın Misyoner İşçilerinin yani KMA'nın daha geniş bir arşivinin de parçasını oluşturmaktadır (Natalia Bermúdez Qvortrup, "The Bodil Biørn Collection and its Community of Records", s.111).

³⁵ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.69.

topraklarına göndermek konusundaki düşünceleri “kılıç kuşanan ve çokeşlilik uygulayan kafirlerin arasına göndermek ona doğru gelmiyordu” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sözler, dönemin Avrupa’sındaki subjektif bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Babasının yakın arkadaşı ve yerel papaz da bu fikre pek sıcak bakmamış olsa da Jeppe bu zorluklara rağmen amacına ulaşmayı başarmıştır.³⁶

Jeppe, 1876’da Gylling’de dünyaya gelmiştir. 1903’te Anadolu’ya gelerek, Urfa’ya gidip çalışmalarına başlamıştır. Babası, Gylling’deki bir okulda öğretmen ve zamanına göre çok iyi eğitilmiş bir kişiydi. İngiltere’de eğitim görmüş Als kökenli bir adam olarak, İngilizce ve Almancayı çok iyi konuşabiliyordu. Modern bir adam olarak tanımlanan ve kadınların da eğitim alması gerektiği fikrini savunan babası, Karen’e erken yaşlarda ders vermeye başlamıştır. Karen, altı yaşına gelmeden önce Ingemann’ın tarihi romanlarını okumaya başlamıştır. 13 yaşına geldiğinde ise, Almanca öğrenmesi için babasının Als’taki akrabalarının yanına gönderilmiştir. Eve döndükten sonra babası, 1893 yılına kadar Karen’in eğitimini sürdürmüş ve 1893’te Karen, Ordrup Gramer Okulu’nun daimî öğrencisi olmuştur. Bu okulun müdürü H.C. Frederiksen’di ve o dönemde pek yaygın olmayan bir şekilde bu okulda kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görmekteydi. Karen, evlerinde yaşayamayacağını bile bile orada yatacak bir yerin olması konusunda ısrar ederek Frederiksen’in bir nevi manevi kızı olmuştur. Böylece 1895’te okul diplomasını alana kadar ve sonrasında birkaç yıl daha Frederiksen’in evinde kalmıştır. Babası Karen’in doktor olmasını istemiş olmasına rağmen, Karen matematik okumuş ancak sonra bu alandan vazgeçmek zorunda kalmıştır. İş yükünün çok ağır olduğunu ve bununla başa çıkamayacağını hisseden Karen, iki yıl boyunca hastalanmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Frederiksen’in okulunda öğretmenlik yapmaya başlamış ve özellikle zor ve işbirliği yapmayan öğrencilerle ilgilenen yetkin bir öğretmen haline gelmiştir. 1902’de bir akşam Frederiksen, okulda öğrencilere yüksek sesle bir şeyler okurken Karen oldukça etkilenmiştir. Frederiksen’in okuduğu metin, Aage Meyer Benedictsens tarafından yazılmış bir makaleydi ve 19. yüzyılın sonunda Ermenilere “zulüm” yapıldığından bahsediyordu. Bir süre sonra, Benedictsens Kopenhag’da bir konferans vermeye geldiğinde, Karen onu dinlemeye gitmiş ve ilgi çekici bir hatip olan Benedictsens’ten etkilenmiştir.³⁷

Jeppe’nin Benedictsens’ten etkilenmesi, onun Anadolu ile ilgili çalışmalara katılımında önemli bir rol oynamıştır. Benedictsens, eğitilmiş bir filolog olarak Doğu Avrupa, Kürt bölgeleri, İran, Hindistan, Borneo, Batı Hint Adaları, İrlanda ve Ermenilerin yaşadığı bölgelere, dillerini ve kültürlerini öğrenmek amacıyla çeşitli seyahatler düzenlemiş bir entelektüeldir. Benedictsens, İran’a yaptığı bir seyahatte Urfa’da bir yetimhane, okul ve ihracat için halı üretimi başlatan Alman Şark Misyonu’nu ziyaret etmiştir. Bu Misyonun lideri, Alman din adamı Johannes Lepsius’tur. Böylece, Benedictsens 1902 yılında Danimarka’ya döndüğünde, Danimarka Ermenilerinin Dostları’nı kurma girişiminde bulunmuştur.³⁸

Benedictsens, Jeppe’nin duygu ve düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle Jeppe, Benedictsens ile temasa geçmiştir. Benedictsens, Jeppe’ye Urfa’da Dr. Lepsius’un kurdukları okul için bir kadın öğretmen aradıklarını iletmıştır. Bu teklif karşısında hemen harekete geçen Jeppe’nin Anadolu seyahati böylece başlamıştır.³⁹

³⁶ Eva Lous, “Karen Jeppe: Denmark’s First Peace Philosopher”, *The Danish Peace Academy*, 2003, (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 14 Ocak 2025.

³⁷ Eva Lous, “Karen Jeppe”.

³⁸ Eva Lous, “Karen Jeppe”.

³⁹ Eva Lous, “Karen Jeppe”.

Jeppe, Urfa'daki Alman Doğu Misyonu yetimhanesinin başında görev yapar. Tüm savaş boyunca Urfa'da kalan Jeppe, evlat edindiği Ermeni oğlu Misak ile, bölgede tehcir edilen Ermenilerle ilgili çalışmalarda önemli bir rol oynar. Ermenilerin Urfa'dan geçirilmesi için yiyecek ve su temin eden Jeppe ve manevi oğlu Misak, Ermeni mültecileri evlerinin altına saklayarak bir yıl boyunca evlerinin alt katında onları barındırır. Ayrıca, Ermenileri Kürt ya da Arap olarak gizleyerek kaçmalarına da yardım eden Jeppe, savaşın ardından da Ermenilerle ilgili çalışmaları uluslararası düzeyde devam ettirir.⁴⁰ Jeppe, Danimarkalı Armenofil yardım kuruluşu olan *De Danske Armeniervenner* (Ermenilerin Danimarkalı Dostları) adlı kuruluştaki çalışır. Bu kuruluş, 1925 civarında Halep, Suriye ve çevresindeki yerlerde yaşayan Ermeniler için yürütülen yardım çalışmalarını desteklemek amacıyla bir pul da bastırmıştır. Pulda, "Danimarka Ana'nın Ermeni çocuklarını, Danimarka bayrağı ile tehcir yürüyüşünde öldüren Türk jandarmalarından koruduğu" tasvir edilmiştir. Pulun üzerindeki İngilizce metinde üstte, "Bu pul açlıktan ölmek üzere olan bir Ermeni çocuğa yemek parasıdır" ifadesi, altta ise "Ermenilerin Danimarkalı Dostları" yazısı yer almaktadır. Bu pul, Danimarka'da kilise kermeslerinde, konferanslarda ve pek çok yerde satılarak adeta bir propaganda işlevi görmüştür.⁴¹

Karen Jeppe'nin Urfa'daki Yardım Faaliyetleri

Karen Jeppe, 1 Ekim 1903'te evinden ayrılarak Berlin üzerinden trenle İtalya'ya, oradan da yelkenle İstanbul'a gelmiştir. Marmara Denizi'ni geçtikten sonra gemiyle İskenderun'a ulaşmıştır. Ancak karaya çıkacağı sırada kolera salgını nedeniyle Mersin'e yönelmiş ve burada, yetimhanede birlikte çalışacak olan İsviçreli diyakoz Jakob Künster ile tanışmıştır. İkisi birlikte yolculuklarına devam etmiştir. Jeppe, Asya'nın büyümesine kapıldığını, özellikle İstanbul'un silüetindeki kubbeler ve günbatımındaki renklerin ona derin bir etki bıraktığını anılarında belirtmiştir. Mersin'den trenle Adana'ya ulaştıktan sonra, demiryolunun burada son bulduğunu ve yolculuğun geri kalanının önce at arabası, ardından da eşeklerle devam ettiğini belirtmiştir. Yolculuk sırasında kendilerine soygunculardan korunmaları için bir asker eşlik etmiştir. Küçük grup geceyi, insanların kendi yataklarını ve yiyeceklerini getirdiği bir handa geçirmiştir. Yalnızca çıplak kil zemin olduğunu belirten Jeppe, bu durumun kendisini heyecanlandığını ifade etmiştir. Urfa'ya yaklaşırken, yüzlerce insanın onları karşılamaya geldiğini anlatır. Urfa'da, Danimarka'dan gelen yabancı bir bayanı görmek isteyen çok sayıda kişi olduğunu belirten Jeppe, yöre halkının kendisine karşı tutumlarını pozitif bir şekilde dile getirmiştir. Urfalıların kendisine tatlı su, çay ve yiyecek getirdiklerini, bu yiyeceklerin servis edildiği battaniyelerin üzerinde sunulduğunu anlatır. Ayrıca, Urfa'ya girişinde şehre uygun bir şekilde girebilmesi için bir atın getirildiğini, ancak bu teklifi reddederek son mesafeyi aldığı eşekle kat etmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Karen Jeppe'nin Urfa'ya dair ilk izlenimlerine göre, şehirde yaklaşık 50.000 kişi yaşamaktadır. Urfa'da evler genellikle bir ya da iki katlıdır ve sokaklar o kadar dardır ki yüklü bir deve ancak geçebilir. Efsaneye göre, Urfa, İbrahim'in Ur'unun bulunduğu yerdir. Jeppe için her şey yenidir ve hayal edebildiğinden çok daha farklıdır. Bu nedenle, Urfa'daki ilk günleri için "bütün bir dünya üzerime aktı" ifadelerini kullanmıştır.⁴²

Jeppe, Urfa'da bulunduğu süre zarfında öğretmenliğe başlamadan önce dil öğrenmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Bu nedenle, yaklaşık bir yıl sonra görevine başladığında Ermenice, Arapça ve Türkçe konuşabilecek bir düzeye gelmiştir. Ayrıca bu süreçte yeni

⁴⁰ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", 79-80.

⁴¹ Matthias Bjørnlund ve Elyse Semerdjian, "Karen Jeppe (1876-1935): "Mother of Armenians", *Houshamadyan*, 2020, (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 10 Ocak 2025; İdris Yücel, "Bir misyonerlik uygulamasının Teorisi ve Pratiği", s.84.

⁴² Eva Lous, "Karen Jeppe".

öğretim yöntemleri de uygulamaya koyar. Bu yöntemler kısa sürede etkisini gösterir ve Jeppe'nin eğittiği çocuklar, okuma yazmayı diğer okullardaki çocuklardan çok daha hızlı öğrenmeye başlarlar. Bu konuda Doğu Misyonunun lideri bir keresinde şu ifadeleri kullanmıştır: *Okul çalışmalarımız, Urfa çevresindeki geniş bir alanda öğretim sistemini önemli ölçüde etkiledi. Bayan Jeppe sesli ve görsel eğitimi uygulamaya koydu ve bunun sonucunda normalde yetenekli olan çocuklar, bir yıl içinde sadece dili akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmekle kalmıyor, aynı zamanda 2-3 yılda elde edebilecekleri yazma kapasitesini de kazanıyorlar. Çok uzaklardan öğretmenler bu yöntemi tanımak için geliyor. Tüm Ermeni okul sisteminin yenilenmesi buradan yayılıyor gibi görünüyor.*⁴³

Jeppe'nin buradaki başarısının temelinde daha Ordrup Dilbilgisi Okulu'ndaki öğretmenlik günlerinde edinmiş olduğu deneyimlerin önemli bir payı olmuştur. Özellikle eğitimci Frederiksen'in 1889 tarihli ders kitaplarını tanımış olan Jeppe'nin bu ders kitaplarından edindiği deneyimleri Urfa'daki öğrencilerine aktardığı ve ayrıca görsel eğitimi destekleyen bu yöntemi uygulamasının Jeppe'nin başarısının arkasındaki temel itici güç olduğu da anlaşılmaktadır.⁴⁴

Jeppe de Urfa'da kısa sürede işleri yoluna koymuş ve geleceğe dair planlamalarda bulunmuştur. Burada çocuklar için kitaplarla eğitimin yanı sıra küçük yaşlardan itibaren farklı el sanatlarını öğrenmeleri için atölyeler kurmuş, bir dokuma atölyesi ve buna bağlı boyahaneler de açmıştır. Urfa'da satış amaçlı ipek üretimi için de bazı planlamalar yapmıştır. Bu süreçte Jeppe'nin görev yaptığı misyonun okul, yiyecek ve barınma konusunda maddi ihtiyacı her geçen gün biraz daha artmaya başlayınca Jeppe *Danimarkalı Ermeni Dostları*'na mektup yazarak yardım istemiştir.⁴⁵

Jeppe'nin Urfa'daki eğitim, üretim ve yardım faaliyetleri, onu bir misyon temsilcisi olmanın ötesine taşımıştır. Jeppe zamanla bölgenin sosyoekonomik dokusuyla bütünleşen ve yerel aktörlerle etkileşim kuran bir figüre dönüşmüştür. Bu etkileşimlerin mekânsal ve toplumsal açıdan en somut karşılığı ise Germüş köyü örneğinde gözlemlenmektedir. Urfa ve çevresindeki toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin merkezinde yer alan Germüş köyü, bölgedeki aktörler arasında kurduğu dengeyle dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Geniş meyve bahçeleri ve sebze tarlalarıyla tanınan bu köy bölgedeki birçok kabile için ana Pazar yeri olarak kabul edilmiştir. Köydeki Ermeniler, kabileler ile Urfa'daki tüccarlar arasında adeta aracı bir rol üstlenmişlerdir. Bu nedenle köylülerin, çölde yaşayan kabileler tarafından korunduğunu kaydeden Abrahamyan'a göre bu köydeki Ermeniler Halep'e ulaştıklarında, tanıdıkları Haşim Paşa'ya başvurarak onun himayesinde tarım yaparak yaşamak istediklerini dile getirmişlerdir. Ancak Paşa'nın diğer köylerdeki uygulamalarından korktukları için, aracı olarak Jeppe'yi seçtikleri kaydedilir. Jeppe'nin hem Haşim Paşa hem de Germüş köylüleri tarafından tanınması ise bu süreçte Jeppe'ye bir arabuluculuk rolü de yüklemiştir. Jeppe, 1903'te Urfa'ya geldikten sonra 1909'da Germüş köyü yakınlarında bir arazi satın alarak bağlar ve bahçeler oluşturmuştur. Zamanla bu bölgede Jeppe herkes tarafından tanınan ve bilinen bir isme dönüşmüştür.⁴⁶

Jeppe 1908 yılında hem tatil hem de ülkeyi dolaşmak ve Ermeni mülteciler arasında yaptığı çalışmaları anlatmak amacıyla Danimarka'ya dönmüştür. Jeppe'nin Danimarka'da olduğu süreçte 1909'da Adana Olayları yaşandı. Ancak daha sonraki süreçte I. Dünya

⁴³ Svend Cedergreen Bech, *Hos et Folk Uden Land*, GEC Gad, Copenhagen, 1982, s.23'ten aktaran Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁴⁴ Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁴⁵ Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁴⁶ Victoria Abrahamyan, "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans", s.1-17.

Savaşı'na kadar Ermeniler için koşulların daha iyi hale geldiği ve birçok Ermeni'nin farklı türlerde zanaatlara başladığı kaydedilmiştir. Bir kısım Ermeni'nin topraklarını işlemeye geri döndüğüne de yer verilmiştir. Jeppe 1908'de Urfa'ya geri döndüğünde Ermenilerle ilgili çalışmalarına devam etmiştir. Küçük tarımsal yerleşimler kurma planları da yapan Jeppe, bunun için dağlarda bir arazi satın almıştır. Bu arazide üzüm bağları diken Jeppe, burada başlangıçta küçük bir çadırdan yaşamış ve yerel halk onun misyon istasyonundan bu kadar uzakta kalmaya cesaret etmesine anlam verememiştir. Jeppe zamanla yoldan geçen Kürtler ve Araplarla iyi bir ilişki kurmuştur. Giriş yoluna soğuk su koyduğu, onları kendi dillerinde "Tanrı babanı korusun" şeklinde selamladığı ve bu şekilde pozitif bir iklim oluşturduğu da kaydedilmiştir. Jeppe Urfa'da zamanla bölgede artık Araplar arasında yaygın bir gelenek olan sigara ve kahve ikramına da başlamıştır. Jeppe bu gelişmelerin yanı sıra Urfa'ya geldikten birkaç yıl sonra yetim bir çocuğu da evlat edinmiştir. Evlat edindiği oğlu Misak'tan büyük yardım gören Jeppe, bir de Lucia adında bir kız çocuğunu evlat edinmiştir. Misak'la Lucia 1913 yılında, Karen Jeppe'nin Urfa'ya gelişinin yıldönümünde evlenmiştir. Jeppe Urfa'da kısa sürede her şeyi yoluna koymuş ve üzüm bağı ve sebze yetiştiriciliğinde önemli bir başarı elde etmiştir. Bu arada Jeppe'nin misyona bağlı çocuk eviyle bağlantılı atölyelerdeki işleri de iyi işliyor ve buradaki Ermeniler için koşullar her geçen gün daha da iyiye gitmeye başlamıştır.⁴⁷

Urfa'da Ermenilerle ilgili kısa sürede büyük başarılar elde eden Jeppe'nin, I. Dünya Savaşı ile birlikte işleri zorlaşmaya başlamıştır. Jeppe'ye göre 1915'te tehcir kararı alındığında⁴⁸ birkaç yüz bin kişi ya Kafkasya'ya ya da Suriye'ye kaçmıştır. Bu süreçte Jeppe, Ermenilere yardım etmeye çalışmış, Tehcir'e tabi tutulan Ermenilerin bazılarını evinin altında saklamış ve Urfa'dan yola çıkan Ermeni kervanları için yiyecek ve su temin etmeye çalışmıştır. Ancak Jeppe'nin bu dönemde, Türklere karşı son derece subjektif bir bakış açısı sergilediği de görülmektedir. Örneğin, Tehcir sırasında Türklerin, *genç Ermeni kadınlarını, kızlarını genellikle cinsel amaçlı ve ev içi kölesi olarak sattıklarını, yaşlı kadınlar ve çocukları ise susuzluk, açlık ve yorgunluktan ölene kadar dolaştırdıklarını* da iddia etmiştir.⁴⁹ Dahası, Jeppe ve diğer İskandinav misyonerlerinin bölgedeki çalışmalarına genel olarak bakıldığında, *erdemli Ermeni kadınının, vahşi ve korkunç Türk tarafından mağdur edilmesi ve Batı tarafından kurtarılmalı gerektirmesi* teması, tüm misyonerlerin ana gündemini oluşturmuştur. Bu tema, Near East Relief ve diğer misyoner ile sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği kamuoyu oluşturma ve bağış toplama kampanyalarında tekrar eden bir ana tema haline gelmiştir.⁵⁰ Bu iddialar Amerikan misyonerlerinin yazdığı raporlarda da sıklıkla dile getirilen ifadelerdir. Örneğin Amerikan YDYK komitesi üyesi Mary Webb'in 1920'de yazdığı bir raporda ise "harem" ifadesi kullanılmıştır. Adana'da genç kızların haremlerden kendileri sayesinde kurtarıldığı ileri sürülmüştür. Bir başka kız çocuğunun ise annesi tarafından bir Türk'e satılıp Beyrut'a götürüldüğü kaydedilmiştir. Bu tarz ifadeler taraflı ve subjektif olmanın ötesinde kadın misyonerlerin bağlı bulundukları yardım kuruluşlarında belki de daha fazla yardım alabilmek için bilinçli olarak kullandıkları bir tutum olarak da değerlendirilebilir.⁵¹

⁴⁷ Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁴⁸ Bu rakamlar ve iddialarla ilgili birçok husus bulunmakla birlikte, bu konu bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan burada detaylarına girilmeyecektir.

⁴⁹ Ketih David Watenpaugh "The league of nations" rescue of Armenian genocide survivors and the making of modern humanitarianism, 1920–1927", *The American Historical Review*, C.5, S.115, 2010, s.1333; Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁵⁰ Ketih David Watenpaugh, "The league of nations", s.1337.

⁵¹ Ebru Güher, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi", s.1519-1530.

Jeppe, I. Dünya Savaşı süresince Urfa'da kalmaya devam etmiş ve bu süreçte Anadolu'da yaygın olan lekeli humma hastalığına yakalanmıştır. Hastalığı nedeniyle, bir misyonerle birlikte evine dönmesi planlanmış olsa da Jeppe'nin evinde Tehcir edilen Ermeniler bulunduğu için bu teklifi reddettiği belirtilmiştir. 1918 yılına gelindiğinde ise Jeppe, artık yapabileceği bir şey kalmadığını fark etmiştir. Zira bir buçuk yıl boyunca evinin altında kazdığı mahzende yaşayan Tehcir edilen Ermeniler de evinden ayrıldığında, Jeppe Danimarka'daki evine dönmeye karar vermiştir.⁵²

Jeppe, 1918 yılında Danimarka'ya döndüğünde hastalanmış, sinirsel olarak çökmüş bir şekilde eve vardığını ve sağlığını bir daha tam olarak toparlayamadığını kaydeder. İçinde bir şeyin öldüğünü söyleyen Jeppe ile benzer şekilde Alma Johansson da benzer duyguları ifade ederek yaşadıkları sürecin kendilerini derinden etkilediğine işaret eder.⁵³ Jeppe'nin Tehcir'e tabi tutulan Ermenilere yönelik eğitim ve diğer alanlardaki yardımları gerçekleştirmesindeki başarının arkasında, bölgeyi, bölge dilini ve kültürünü derinlemesine bilmesinin önemli bir payı bulunmaktadır. Ayrıca, bu süreçte Danimarkalı Ermeni Dostları'nın maddi ve manevi desteği de Jeppe'nin Urfa'daki faaliyetlerinin başarıya ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır.

Danimarka'ya döndükten sonra burada üç yıl kalan Jeppe, iyileşmiş olsa da daha önce sahip olduğu güç ve enerjinin bir daha asla geri gelmediğini belirtmiştir. Zira Jeppe artık kendisi de içinde bir şeylerin öldüğünü söylemiştir. I. Dünya Savaşının ardından Batılı Güçlerin kurmayı vaat ettiği Ermeni devletinin çok kısa ömürlü olduğuna işaret eden Jeppe, Rusların Ermenistan'ı fethettiğini ve böylece Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'ne dahil edildiğini belirtir. Jeppe Beyrut'ta manevi çocukları Misak ve Lucia tarafından kabul edilmiştir. Bu arada Danimarkalı Ermeni Dostları, Ermenilerin Dostu (Armeniervernen) dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bu dönemde Jeppe de bu dergide Suriye'ye vardktan sonra "Eve Dönüş" başlıklı bir makale yayınlamıştır.⁵⁴

Suriye'ye Tehcir edilen Ermeniler için kurulan ilk köylerin oluşturulmasında da Jeppe'nin önemli bir payı olmuştur. Urfa'dan gelen Ermeni mülteciler ile Aneze kabilesine mensup yerel bir Arap şeyhi arasındaki iş birliği sayesinde ve Jeppe'nin arabuluculuğuyla bu köyler oluşturulmuştur. Bu aktörler arasındaki bağlantılar sayesinde daha sonra Fransız manda yönetiminin bu yerleşimlerin başarısını gelecekteki geniş çaplı mülteci yerleşim projelerinde model olarak kullanılmak üzere istismar ettiği de kaydedilmiştir.⁵⁵

Jeppe 1924'te burada bir yetimhane ve kurtarma evi, altı tarım kolonisi, okullar ve 'Beyaz Ev' dinlenme evini kurmuştur. Günümüzde halen Halep'in ilk Ermeni yüksekokulu Karen Jeppe'nin adını taşımaktadır. Jeppe 1903 ila 1918 yılları arasında Urfa'da bulunmuş olsa da daha sonraki dönemlerde de Ermenilerle ilgili çalışmalarına devam etmiştir. Jeppe Milletler Cemiyeti (MC) adlı uluslararası örgütte de bir dönem (15 Mayıs 1921'den itibaren) Ermeni işleri komiseri olarak çalışmıştır. Bu süreçte MC'den bazı ekonomik ve siyasi destekler de almıştır.⁵⁶

⁵² Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁵³ Inger Marie Okkenhaug, "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I", s.81.

⁵⁴ Eva Lous, "Karen Jeppe".

⁵⁵ Victoria Abrahamyan, "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans: creation of the first Armenian refugee settlements in the Syrian Jazira, 1918–1926", *Contemporary Levant*, C.2, S.9, 2024, s.1-17.

⁵⁶ Victoria Abrahamyan, "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans", s.169–185, Eva Lous, "Karen Jeppe".

Jeppe, Halep'e yerleşerek, Ermeni kadın ve çocukları ve diğer mülteciler için köyler inşa etmeye başlamıştır. Jeppe, projelerini yerel otoriteler ve kabile liderleriyle iş birliği yapmadan gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle Anezi ve Şammar kabilelerinin liderleriyle görüşerek, kurtarılan Ermenileri bu kabilelerin topraklarına yerleştirme konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Jeppe, Suriye'nin Cezire bölgesinde mülteci köyleri kurarak, Tehcir edilen Ermenileri kendi kendilerine yeten bireyler haline getirmeyi hedeflemiştir.⁵⁷

Jeppe'nin bu girişimleri 1924'ün başlarında, Fransız manda yönetiminin de ilgisi çekmiştir. Jeppe'yi desteklemeye istekli olan Fransızların bu ilgilerinin ardında, sınır ötesi faaliyetlerin Türkiye ile devam eden sınır belirleme görüşmelerinde avantaj sağlaması, Suriye çölünün Hristiyan mülteciler için kolonizasyon potansiyeli ve mülteciler ile Arap kabile liderleri arasındaki iş birliği gibi faktörlerin önemli bir yeri olmuştur.⁵⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri, çok erken dönemlerden itibaren başlamıştır. İlk dönemlerde İngiliz, Fransız, Amerikan ve Alman misyonerlik faaliyetleriyle başlayan bu süreç, zamanla farklı milletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları doğrultusunda farklı bir yön almıştır. Benzer şekilde, I. Dünya Savaşı öncesi dönemde Ermenilerle ilgili yaşanan gelişmelerin İskandinav ülkelerinde de birtakım yansımaları olmuştur. Bu yönüyle savaş öncesi ve sonrasında dönemde bölgede bulunan İskandinav kadın misyonerlerinin faaliyetleri Danimarkalı KMA'nın bu gelişmelerle yakından ilgilendiğini göstermektedir. Bu kapsamda ABD ve Avrupa'da olduğu gibi İskandinav ülkelerinin de Ermeni sorunu ile yakından ilgilendiği ve Karen Jeppe'nin bu amaçla bölgeye geldiği görülmektedir. Jeppe'nin Urfa'daki çalışmaları, diğer kadın misyonerlerin faaliyetlerinden geri kalmamış, aksine çok daha ileri düzeyde faaliyetler içermiştir.

Jeppe'nin faaliyetleri ışığında, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İskandinav ülkelerinin Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerine bakıldığında, İskandinav ülkelerinin de Büyük Güçler olarak bilinen devletlerle ortak bir gayeyi esas aldıkları görülmektedir. Bölgede yürütülen etnik, siyasi, dini ve kültürel faaliyetlerde Batılı devletlerden sağlanan destekler, dini motivasyon ve maddi-manevi gücün arkasındaki itici güç aslında tarihi Şark Meselesinin etkisiyle şekillenmiştir. Bu nedenle, başta Ermeni meselesi olmak üzere, tarihte önemli bir yer tutan ancak bugün de Türkiye'nin dış politikasında etkili olan meselelerin ortaya çıkmasında, misyoner örgütlerinin rolünü net bir şekilde anlamak büyük bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Norveç ve Danimarka Kızılhaç ve Misyoner Yardım Derneklerinin (KMA) Ermenilere yönelik yardım faaliyetlerinin mahiyetine bakıldığında, insani yardım gibi görünen bu çalışmaların aslında diğer misyoner örgütlerinden çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerde, din değiştirme çabası olarak bilinen proselytizmin ve dinî motivasyonların önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. KMA misyonlarının Tehcir döneminde ve sonrasında zaman zaman diğer misyoner yapılarla ortak hareket etmeleri de bu konuda ortak bir gayenin varlığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, KMA'nın faaliyetlerine genel olarak bakıldığında, Ermenilere insani yardım ve onların refahını güvence altına alma gibi bir izlenim oluşsa da nihai amacın bu vesileyle sürece dahil olma, din değiştirme ve emperyalist hedefler olduğu açıkça görülmektedir. Öte yandan 1915 Olaylarıyla ilgili misyoner kayıtlarının ve faaliyetlerinin içeriğine bakıldığında günümüz Norveç hükümetinin siyasi duruşuna adeta karşıt bir tutumun sergilendiğini de belirtmekte yarar vardır.

⁵⁷ Victoria Abrahamyan, "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans", s.1-17.

⁵⁸ Victoria Abrahamyan, "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans", s.1-17.

Tehcir döneminin ardından, KMA temsilcilerinin Jeppe örneğinde olduğu üzere Milletler Cemiyeti'ne dahil olmaları ve burada Ermenileri temsil etmeleri, insani yardım adı altında bu sürecin nasıl siyasallaştırıldığını da gözler önüne sermektedir. Her ne kadar KMA'ların faaliyetlerinin asıl odağı kadınlar gibi görünse de çocuklar ve yetişkin erkekler de zaman zaman bu çalışmaların bir parçası olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

HR. SYS. 2884-42

Akademik Dergi Makaleleri

- Abrahamyan, Victoria (2024), "Extra-ordinary cooperation between ordinary Ottomans: creation of the first Armenian refugee settlements in the Syrian Jazira, 1918–1926", *Contemporary Levant*, S.9(2), (ss.169–185).
- Alan, Gülbadi ve Tekin Ayçan (2021), "Kendi Kaynaklarında Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri (1919-1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 31(15), (ss.41-78).
- Bermúdez Qvortrup, Natalia (2021), "The Bodil Biørn collection and its community of records: A responsibility with the victims", *Arkivarforeningen, Norsk Arkivforum*, S.27, (ss.111-142).
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2014), "Mary Caroline Holmes' un 'Urfa'da Ermeni Yetimhanesi' Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Journal of Turkish Studies*, S.4(9), (ss.341-370).
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2020), "Ortadoğu'da Ermeni Diasporası: İran, Lübnan ve Suriye Ermenilerine Dair Tarihi Bir Değerlendirme", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* S.7(3), (ss.1399-1430).
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2020), "Anadolu'dan ABD'ye Göç Eden Ermeniler: Gemi Kayıtlarına Dair Bir Değerlendirme", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10(2), (ss.571-587).
- Fildis, Ayşe Tekdal (2012), "The American Board's Vision of Protestant Anatolia and Fostering Armenian Nationalism 1810-90", *Middle Eastern Studies*, S.48(5), (ss.735–47).
- Gözübüyük, Sevil (2018), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerin Rolü", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S.5(12), (ss.635-654).
- Kocabaşoğlu, Uygur (2013), *Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis*, *Kebikeç*, S.36, (ss.83-104).
- Kılıç, Remzi (2006), "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.19, (ss.327-342).
- Küçük, Mehmet Alparslan (2009), "Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.50(2), (ss.153-186).
- Küçük, Evren (20108), "İskandinavya Çalışmaları Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.61, (ss. 415-428).
- Kuzucu, Serhat (2016), "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile İskandinav Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (İsveç ve Danimarka-Norveç)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.35(13), (ss.402-426).
- Nichols, Joel A. (1998), "Mission, Evangelism, and Proselytism in Christianity: Mainline

- Conceptions as Reflected in Church Documents", *Emory Int'l L. Rev.*, S.12, (s.563)
- Okkenhaug, Inger Marie (2015), "Religion, relief and humanitarian work among Armenian women refugees in Mandatory Syria, 1927-1934", *Scandinavian Journal of History, Special Issue: Mission, Relief, and Development: Gender and Nordic Missions in Transnational and Humanitarian Settings, c. 1890-1960*, S.40(3), (ss.432-454).
- Okkenhaug, Inger Marie (2010), "Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I. Crisis and Reshaping of Vocation", *Social Sciences and Missions*, S.23(1), (ss.63-93).
- Sönmez, Serpil (2021), "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik Propagandasına Karşı Yürütülen Mücadele", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.27, (ss.320-346).
- Yücel, İdris (2011), "Bir misyonerlik uygulamasının teorisi ve pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.14(7), (ss.65-86).
- Watenpugh, Ketih David (2010), "The league of nations' rescue of Armenian genocide survivors and the making of modern humanitarianism, 1920-1927", *The American Historical Review*, S.115(5), (ss.1315-1339).
- White, Ann (1988), "Counting the Cost of Faith: America's Early Female Missionaries", *Church History*, S.57(1), (ss.19-30).
- John Jr., Witte (2001), "A Primer on the Rights and Wrongs of Proselytism", *Cumberland Law Review*, S.31, (ss.619-629).
- Qvortrup, Natalia Bermúdez (2021), "The Bodil Biørn Collection and its Community of Records: A Responsibility With the Victims", *Arkivhistorie, Samlingsforvaltning, Nye Perspektiver*, Arkivarforeningen, Oslo, (ss.111-142).

Kitaplar, Bildiriler ve Tezler

- Açıkses, Erdal (2003), *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgün, Seçil Karal (1994), "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", *X. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.2121-2145.
- Alan, Gülbadi (2002), "Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri", Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Bosch, David J. (1991), *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*, New York: Maryknoll, Orbis Books.
- Asbridge, Thomas (2010), *The Crusades: The Authoritative History of the War for the Holy Land*, New York: Ecco Pub.
- Barkey, Karen (2008), "The Transformation of The Eighteenth Century", In *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, s.193-196.
- Bech, Svend Cedergreen (1982), *Hos et Folk Uden Land*, Copenhagen: GEC Gad.
- Güher, Ebru (2022), "Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Adana ve Çevresinde Kadın ve Kız Çocuklarına Yönelik Faaliyetleri (1919-1922)", *XIX. Türk Tarih Kongresi (III. Cilt – II. Kısım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.1507-1539.
- Gülbadi Alan (2016), "Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları", *V. Uluslararası Canik Sempozyumu – Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı (1-3 Nisan 2016)*, (edt.) Osman Köse, C.I, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yay., s.711-751.

- Güngör, Erol (1999), Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Goddard, Hugh (2001), A History of Christian-Muslim Relations, Great Britain: Edinburgh University Press.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1992), “Grundtvig og danskhed”, *In Dansk Identitetshistorie*, vol. III, Copenhagen, 9-187. English summary vol. IV, s.553-54.
- Masters, Bruce (2001), Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Mateos, Urfalı (1962), Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Myhre, Ahlstrand S. (2020), “Women in the Armenian Genocide”, Danimarka Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danimarka.
- Okkenhaug, Inger Marie (2020), “Spiritual Reformation and Engagement with the World: Scandinavian Mission, Humanitarianism, and Armenians in the Ottoman Empire, 1905–1914, *Christian Missions and Humanitarianism in The Middle East, 1850-1950*, Brill Pub. ss. 90-109.
- Özbek, Pınar (2009), “Missionaries and Near East Relief Society in The U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923”, Master’s Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Sørensen, Nils Arne (2018), “Humanitarianism (Denmark)”, in 1914-1918, *International Encyclopedia of the First World War*, ed. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer ve Bill Nasson, Berlin: Freie Universität Berlin, s.11-19.
- Tetik, Ahmet, Cihan Güneş ve Yusuf Serdar Demirtaş (2014), Halep Sığınma Evi, 1922-1927: Danimarkalı Karen Jeppe Tarafından Tutulan Kayıtlar, İstanbul: ALFA Arşiv Yayınları.
- Uçar, Fethullah (2018), “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri 1839-1918”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Dijital Kaynaklar

- Bjørnlund, Matthias ve Elyse Semerdjian, “Karen Jeppe (1876-1935): “Mother of Armenians”, *Houshamadyan*, <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetaleppe/sandjak-of-aleppo/religion/missionaries.html> Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023.
- Bjørnlund, Matthias “Harput – Misyonerler”, *Houshamadyan*, (2015), <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/harput-ovasi/din/misyonerler.html> Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023.
- Henschen, Daniel ve Peter Lodberg, “Kvindelige Missions Arbejdere.” *Danmarks Nationalleksikon*, https://lex.dk/Kvindelige_Missions_Arbejdere Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023.
- Griffith, Sidney H. *Christianity and Islam in Historical Perspective: A Christian’s View*, Catholic University of America, s.1-34, Erişim Tarihi: 31.05.2025 (<https://www.lectio-divina.org>)
- Lous, Eva, “Karen Jeppe: Denmark’s First Peace Philosopher.” *The Danish Peace Academy*, <http://www.fredsakademiet.dk/library/ukjeppe.htm> Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023.
- “Karen Jeppe – Danish friends of Armenians”, <https://allinnet.info/history/karen-jeppe-danish-friends-of-armenians/> Erişim Tarihi: 4 Ocak 2025.

“Karen Jeppe, (1876–1935)” <http://www.ucla.com/karen-jeppe.html> (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 12 Aralık 2024.

“Birth of Maria Jacobsen November 6, 1882”, <https://www.stjohnarmenianchurch.org/birth-of-maria-jacobson/> Erişim Tarihi: 4 Ocak 2025.

“Biography of Karen Jeppe “Mother of Armenians” published in Houshamadyan”, <https://elysesemerdjian.com/blog/biography-of-karen-jeppe-mother-of-armenians-published-in-houshamadyan> Erişim Tarihi: 12 Aralık 2024.

Ekler

Ek 1. Karen Jeppe (1876–1935) (www.acla.com 2024)

Ek 2. Danimarkalı Misyoner Karen Jeppe'nin Portresi
(<https://elysesemerdjian.com> 2024)

Ek 3. Maria Jacobsen (The Armenian National Education Committee (ANEC), 2025)

Ek 4. Karen Jeppe (Jeppe, 2018) 2015'te 1915 Olaylarının 100. yıldönümünde basılan posta pulları.

Ek 5. Karen Jeppe'nin *De Danske Armeniervenner* (Ermenilerin Danimarkalı Dostları) adlı kurum tarafından hazırlanan pul (Jeppe, 2018).

Ek 6. Bodil Biørn'ün albümü: "Muş. Küçük kızlarımızdan bazıları oyuncak bebekleriyle" (Qvortrup, s.115)

Ek 7. Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi (Near East Relief)'nin afişi, "Lest They Perish: 30.000.000 dolar Kampanyası", Wladyslaw T. Benda tarafından yaklaşık 1917'de hazırlanmıştır. Bu tür afişler Batılı insani yardım örgütleri tarafından, yardım programlarına siyasi ve maddi destek sağlamak amacıyla kullanılmıştır (Watenpaugh 1335).

Ek 8. Danimarka Ulusal Arşivlerinde yer alan Ermeni Yetimleri Derneği tarafından Halep'teki Karen Jeppe'nin onuruna Almanca ve Ermenice şiir içeren bir anma posteri. Jeppe'nin 1944'teki ölümünün dokuzuncu yıldönümünde basılmıştır (Bjørnlund & Elyse Semerdjian, 2020).

